

دوفصلنامه علمی- پژوهشی تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری دانشگاه الزهراء(س)
سال بیست و ششم، دوره جدید، شماره ۱۸، پیاپی ۱۰۳، پاییز و زمستان ۱۳۹۵

القاب و عناوین پادشاهان اشکانی بر روی سکه‌ها^۱

سیروس نصراله‌زاده^۲
اشکان گرشاسبی^۳

تاریخ دریافت: ۹۵/۳/۱۷

تاریخ تصویب: ۹۶/۱/۲۱

چکیده

یکی از مهم‌ترین و در دسترس‌ترین منابع برای شناخت و مطالعه ابعاد گوناگون سیاسی، اجتماعی و هنری دوران اشکانی، سکه‌های باقی‌مانده از آن دوره است. کتیبه‌ها و عنوان‌های درج‌شده بر سکه‌های اشکانی، که غالباً به زبان یونانی نوشته شده‌اند، دارای اهداف و کاربردهای گوناگونی بودند که از آن جمله می‌توان به کاربرد سیاسی، خانوادگی و قومی، و همچنین ابعاد مذهبی آن‌ها اشاره کرد. دلیل چنین استفاده‌ای را می‌توان از ماهیت سکه‌ها دریافت که در دنیای آن روز، غیر از کاربرد اقتصادی و تجاری، ابزاری کارآمدی جهت رساندن پیام شاهان اشکانی به جوامع مختلف تحت نفوذشان محسوب می‌شد. در نیمه دوم پادشاهی اشکانی،

۱. شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/hii.2017.10164.1148

۲. استادیار؛ cyrusnasr@ihcs.ac.ir

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهشگاه علوم انسانی؛ a.garshasbi87@gmail.com

رفته‌رفته عنوان‌هایی به زبان پهلوی بر سکه‌ها ظاهر می‌شوند و در دهه‌های پایانی این پادشاهی، عنوان‌های یونانی کاربرد تبلیغاتی خود را از دست داده و به صورت عنصری کم‌اهمیت و در بسیاری موارد ناخوانا، در سکه‌های این دوران باقی می‌مانند. این پژوهش با استفاده از منابع کتابخانه‌ای در کنار بررسی‌های موزه‌ای و تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده، به روند شکل‌گیری، ماهیت و دلایل افول جایگاه کتیبه‌ها در سکه‌های اشکانی می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: سکه‌شناسی اشکانی، تاریخ اشکانی، عناوین پادشاهان اشکانی، کتیبه‌های اشکانی.

۲. مقدمه

سکه‌های اشکانی یکی از مهم‌ترین منابع شناخت این دوران است. شروع مطالعات سکه‌های اشکانی، به اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ میلادی بازمی‌گردد. از نخستین محققان در این زمینه می‌توان به گاردنر^۱، پترویچ و راث اشاره کرد. یکی از معتبرترین کارها در این زمینه اثر سلوود است که در سال ۱۹۸۰ در لندن به چاپ رسید.^۲ در ایران محققانی همچون ملکزاده بیانی، سرفراز، آورزمانی و خادمی ندوشن، پژوهش‌های سکه‌شناسی ارزشمندی انجام دادند. ضرب سکه اشکانی براساس نظام پولی یونان بود. سکه‌های اولیه، درهم و از جنس نقره بود که واحد بزرگ‌تر آن چهاردرهمی و واحدهای کوچک‌تر سه ابول، دو ابول و ابول نام داشت (Afram, 1986:537). ارزش سکه‌های برنز نیز از «کالکوی» تا «هشت کالکوی» متغیر بود. اشکانیان از دو مبدأ تاریخ سلوکی و اشکانی استفاده می‌کردند. تاریخ نوشته‌شده بر سکه‌ها، سلوکی است.^۳ اشکانیان در شهرهای زیادی اقدام به ضرب سکه کردند و برای هر ضربخانه نشانی در نظر گرفتند که پشت سکه ضرب

1. Gardner, Percy & Malter, Joel L, 1877

2. An Introduction to the Coinage of Parthia, 1980

۳. ترتیب ماه‌های مقدونی - سلوکی از آغاز عبارت است از: دیوس (که تقریباً برابر است با اکتبر-مهر)، آپلایوس، آئودونایوس، پری‌تیوس، دوستروس، خاندیکوس، آرتمیسیوس، دایسیوس، پانوس، لوس، گوریپایوس، هوپریرتایوس، و یک ماه اضافی به نام امبولیموس. استفاده از تاریخ اشکانی تنها در موارد معدودی دیده می‌شود.

می‌شد (ده پهلوان و علی نژاد: ۳۸۵). نوشته بر روی سکه‌ها به زبان‌های یونانی، پارتی و آرامی بود و در طول زمان تغییراتی داشته است. برای نمونه، برخی از حروف به جای یکدیگر آمده‌اند و یا به اشتباه حذف و اضافه شده‌اند. شکل حروف نیز طی سال‌ها تغییرات زیادی کرده است.^۱ در این پژوهش، عناوین پادشاهان اشکانی در چهار بخش بررسی می‌شود: در بخش نخست، سکه‌های پادشاهان اشکانی تا پیش از مهرداد یکم بررسی خواهد شد. بخش دوم، سکه‌ها را از زمان مهرداد تا پیش از پادشاهی ارد دوم دربر می‌گیرد. در بخش سوم، سکه‌ها از زمان ارد دوم تا پادشاهی بلاش یکم بررسی خواهد شد، و بخش چهارم از بلاش یکم آغاز می‌شود و سکه‌ها از این دوران تا پایان پادشاهی اشکانی بررسی خواهد شد.

۳. بررسی القاب و عناوین پادشاهان اشکانی در سکه‌ها

۳-۱. نخستین پادشاهان اشکانی

شناسایی و گاهشماری سکه‌های اشکانی بسیار دشوار است، چرا که بسیاری از پادشاهان اشکانی نام سردودمان خود، ارشک را بر روی سکه‌ها آورده‌اند. درهم‌ها معمولاً تاریخ‌گذاری نشده‌اند، اما تعیین قدمت چهاردرهمی‌ها به دلیل دارا بودن تاریخ آسان‌تر است (Dabrowa, 2010: 225). نخستین سکه‌های این پادشاهی را متعلق به سردودمان آن، ارشک یکم می‌دانند. بنا بر قول مورخان یونانی و رومی، جانشین ارشک، برادرش تیرداد یکم و سپس پسرش اردوان یکم بودند (رضاخانی، ۱۳۸۳: ۱۹۳). راث اولین سکه‌ها را به تیرداد یکم، و گاردنر آن‌ها را به ارشک و تیرداد نسبت می‌دهد. ارشک از طایفه «پرنی» قوم داهه بود.^۲ در تاریخی میان ۲۳۹-۲۳۸ پ.م، به پارت حمله کرد و بر آندراگوراس پیروز شد (ولسکی، ۱۳۸۴: ۵۹). برخی از پژوهشگران ارشک را نام شخصی نخستین پادشاه

۱. برخی از پژوهشگران پژوهش‌هایی در زمینه تغییرات حروف سکه‌های اشکانی انجام داده‌اند. دلیل این تغییرات گوناگون است. برای نمونه: واژه ΔΙΚΑΙΟΥ «دادگر» در برخی درهم‌ها ΔΙΧΑΙΟΥ نوشته شده است. بسیاری از حروف دیگر از جمله: A, E, I, P, Y نیز به همین صورت هستند (Wroth, 1903: 78).

۲. استرابون ارشک را سکایی می‌داند (۵۱۵/۱۱) و عنوان می‌کند که طبق گزارش «دیگران» ارشک بلخی بود و پس از شورشی ناکام، از بلخ گریخت.

اشکانی، و بعضی نیز عنوان او می‌دانند. سکه‌های ارشک یکم به ۴ گروه تقسیم می‌شوند.^۱ نفوذ الگوهای یونانی و سلوکی، در تصاویر و نوشته‌های بعضی از سکه‌ها دیده می‌شود (Dabrowa, 2008: 26). دیگر سکه‌ها، نشانگر کوشش برای تمایز از سنت یونانی است (Abgarians/Sellwood, 1971: 111). سکه‌های ارشک به طور کلی شامل عناوین و نوشته‌های یونانی است. از نظر ریشه‌شناسی ارشک، اسم تصغیر از Aršan ایرانی باستان، به معنی «پهلوان» است، که پیوندی میان اشکانیان و کیانیان نشان می‌دهد، و شاید با «کوی‌ارشن/کی‌آرش» از خاندان کیانی پیوستگی داشته باشد^۲ (Tafazzoli 1986: 268). در کنار واژه ارشک عنوان AUTOKRATOROS به معنی «خودمختار» یا «فرمانروای مطلق» نیز دیده می‌شود که در زبان‌های ایرانی معادلی نداشت، اما بعضی از پژوهشگران، واژه *xwatawaya > xwadāy* را برگردانی از این واژه یونانی می‌دانند (شایگان، ۱۳۸۴: ۳۰۰). ارشک با این عنوان تأکید می‌کند که قدرت را به لطف فتوحات خود به دست آورده است^۳ (Olbrycht, 2011: 240). سکه‌های نوع ۳ و ۴ دو کتیبه آرامی دارند. کتیبه نوع ۳ را «Krný» خوانده‌اند (Sellwood, 1980: 23)، که شاید با کارن از یک ریشه بوده، و صورتی از *karanos* پارسی باشد که در منابع یونانی ذکر شده است^۴ (Sinisi, 2014: 12). در کتیبه‌های شاهان بعدی، عنوان Basileus «شاه» جای آن را می‌گیرد. از کتیبه آرامی نوع ۴ ترجمه درستی ارائه نشده است. احتمالاً ارشک با استفاده از عنوان آرامی، سعی در دور کردن خود از سنت یونانی داشته است. بعد از ارشک سلطنت به فرزندش

۱. انتساب‌های این پژوهش براساس تقسیم‌بندی سلوود (sellwood, 1980) است و انواعی که در این پژوهش به صورت نوع ۱، نوع ۲ و... بیان می‌شود مطابق با انواع S1, S2, S3... در فهرست سلوود است.
 ۲. ARSAKOU شکل یونانی کلمه ارشک است. بنابر گفته کتزیاس، اردشیر دوم هخامنشی پیش از تاج‌گذاری Arsaces خوانده می‌شد. اردشیر یکم نیز Arsaces/Aršak - به بابلی Aršu - خوانده می‌شد (شهبازی، ۱۳۸۵: ۲۱۵).
 ۳. عنوان autokrator شکل گرفته در سنت هلنی است. پادشاه اشکانی با این عنوان، ادعای حاکمیت ایران توسط سلوکیان را به چالش می‌کشد (Olbrycht, 2013: 64/5). این لقب بعدها بر سکه‌های پارتی، و در سوریه و در میان یونانیان شمال غربی هند نیز ظاهر می‌شود (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۲).
 ۴. بیوار نیز این واژه را کارن تشخیص داده است. به عقیده او در زمان گزننون، کارن یک درجه ارتشی برابر با ژنرال (General) بود (آبکاراناس، ۱۳۵۲: ۲۲). ممکن است ارشک عمداً برای تأکید بر علائق ملی گرایانه‌اش، از سکه‌های سلوکی دور شده و خود را *kārný/karny* خوانده باشد (شهبازی، ۱۳۸۵: ۲۱۵).

اشک دوم می‌رسد. هنگامی که آنتیوخوس سوم وارد پارت شد، اشک دوم عقب‌نشینی کرد، اما آنتیوخوس تصمیم به صلح با او گرفت (ولسکی، ۱۳۸۴: ۸۴/۵). سکه‌های نوع ۵ و ۶ متعلق به او هستند.^۱ در پشت سکه‌ها تنها واژه «ارشک»، حرف (A) یا یک عقاب دیده می‌شود (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۳). پس از او پادشاهی به فری‌یپت و سپس پسرش فرهاد یکم می‌رسد. در مورد این دو پادشاه، اطلاعات اندکی وجود دارد. وجود فری‌یپت را یوستین و اسناد نسا تأیید می‌کنند (ولسکی، ۱۳۸۴: ۸۷). سلوود سکه‌ای به این دو نسبت نداده و معتقد است که در این زمان، سرزمین پارت تابع سلوکیان بوده است (Sellwood, 1980: 28). از سویی، براساس سفال‌نشته‌های نسا، یکی از نوه‌های اشک یکم پس از فری‌یپت زمان کوتاهی به قدرت رسیده، که از او با نام ارشک چهارم یاد می‌کنند (Assar, 2006a: 88). فرهاد یکم هنگام مرگ پادشاهی را به برادر کوچکش مهرداد (۱۷۱-۱۳۸ پ.م.) سپرد.

<u>ARSAKOU / ARSAKOU</u>	ارشک
<u>ARSAKOU AUTOKRATOROS</u>	ارشک، خودمختار

۲-۳. مهرداد یکم، آغازگر توسعه پادشاهی اشکانی

مهرداد یکم نخستین شاه بزرگ اشکانی است و در زمان او پادشاهی اشکانی تبدیل به قدرتی شرقی شد. او در نخستین لشکرکشی مناطق پیرامون نسا را پس گرفت (شییمان، ۱۳۹۰: ۳۳). سپس ماد، بین‌النهرین، سلوکیه و بابل را تصرف کرد (Assar, 2006a: 90). سکه‌های نوع ۱۳-۷ متعلق به مهرداد یکم هستند.^۲ به دلیل فتوحات این پادشاه نشان ضربخانه‌های بسیاری بر سکه‌ها دیده می‌شود. استفاده از عناصر یونانی بر سکه‌های مناطق با جمعیت یونانی - مقدونی تبار بیشتر، نشان‌دهنده تلاش مهرداد برای برقراری ارتباط با گروه‌های مردم با توجه به قومیت آنهاست (Dabrowa, 2008: 27).

۱. برخی از پژوهشگران او را اردوان و برخی دیگر مانند ولسکی آن را نمی‌پذیرند. در این پژوهش او ارشک دوم نامیده شده و پادشاه دیگری که بعدها ذکر خواهد شد اردوان یکم در نظر گرفته شده است.
۲. بعضی از سکه‌های این پادشاه، توسط برخی از پژوهشگران، به پادشاهان دیگری همچون فرهاد یکم و فری‌یپت نسبت داده شده است. برای نمونه نک. Assar, 2004: 82.

ARSAKOU / ARSAKOU	ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ARSAKOU / VASILEQS ARSAKOU	شاه، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ARSAKOU / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU	شاه، بزرگ، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΘΕΟΥ ARSAKOU / VASILEQS THEOU ARSAKOU	شاه، خداوندگار، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ARSAKOU ΜΕΝΕΑ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU MENED	شاه، بزرگ، ارشک، ؟
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ARSAKOU ΘΕΟΠΑΤΟΡ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU THEOPATOR	شاه، بزرگ، ارشک، خداپدر
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ARSAKOU ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU FILELLINOS	شاه، بزرگ، ارشک، دوستدار یونان
ARSAKOU / ARSAKOU	ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ARSAKOU / VASILEQS ARSAKOU	شاه، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ARSAKOU / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU	شاه، بزرگ، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΘΕΟΥ ARSAKOU / VASILEQS THEOU ARSAKOU	شاه، خداوندگار، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ARSAKOU ΜΕΝΕΑ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU MENED	شاه، بزرگ، ارشک، ؟
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ARSAKOU ΘΕΟΠΑΤΟΡ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU THEOPATOR	شاه، بزرگ، ارشک، خداپدر
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ARSAKOU ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU FILELLINOS	شاه، بزرگ، ارشک، دوستدار یونان

یک نوآوری در سکه‌های این پادشاه، آوردن نام ضربخانه‌ها در پشت سکه‌ها است. بسیاری از سکه‌های مهرداد دارای تاریخ هستند. کتیبه سکه‌های این پادشاه در این دوره بسیار گسترده می‌شود. در نخستین سکه‌های این پادشاه، کتیبه از «ارشک» به «شاه ارشک» (نوع ۹) و سپس به «شاه بزرگ-ارشک» (انواع ۱۰ تا ۱۳) گسترده می‌شود.^۱ دلیل آن را می‌توان پاسخ به دعاوی پادشاهی دانست (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۳). بر سکه‌های نوع ۱۰ برای نخستین بار القابی همچون THEOU، MENED، و THEOPATOR ظاهر می‌شود. واژه MENED که تنها بر درهمی از ضربخانه‌ای نامشخص ضرب شد، عنوانی نادر در سکه‌های اشکانی است.^۲ لقب THEOU به معنی «خداوندگار»^۳ می‌تواند برای نمایش شکوه و دادن جلوه ایزدی به شاه استفاده شود. شاید دمتریوس دوم پادشاه سلوکی در بند که لقب تتوس داشت، در این انتخاب نقش داشته است (Gariboldi, 2004: 375).

- عنوان «شاه بزرگ» برای نخستین بار در سکه‌های پادشاهان سلوکی و بلخ، تیمارخوس و اوکراتید استفاده شد (Wroth, 1903: 29)، که سلطنت هر دو هم‌زمان با مهرداد یکم بود.
- سلوود MENED را به معنی (ایستاده در برابر دشمن) یا (استوار در نبرد سخت)، یا نام رئیس یک ضربخانه یا ناحیه می‌داند. او استدلال می‌کند مهاجرنشین‌هایی که اسکندر و سلوکیان تأسیس کردند، به نام مناطق همجوار یا مطابق با شهر مادری مهاجران آن نام‌گذاری شدند، و ممکن است که درهم‌های نوع ۱۰، ۱۶ در یک مهاجرنشین یا اردوگاه نظامی برای پرداخت دستمزد سربازان ضرب شده باشد (Assar, 2005: 41).
- لقب «تتوس» در سکه‌های اشکانی توسط مهردادیکم و سپس فرهاد سوم و مهرداد سوم به کار رفت، و به این موارد می‌توانیم ملکه موزا که عنوان Thea را برگزید اضافه کنیم (Gariboldi, 2004: 377).

THEOPATOR به معنی «آن که پدرش خداست» یا «از تبار الهی»، از نظر ایدئولوژیک با «تئوس» متفاوت است.^۱ این لقب در میان شاهان اشکانی بسیار شایع‌تر از «تئوس» است (Curtis, 2012: 69). «تئوپاتور» در ادبیات شناخته شده باستانی و کتیبه‌های یونانی وجود ندارد، و احتمالاً یک ابزار تبلیغاتی بود.^۲ ماریک، Theopator را ترجمه‌ای یونانی از «یغیور» اشکانی و عنوان کوشانی « $\sigma\nu\pi\omicron\rho\omicron\gamma\alpha\beta$ «پسر خدا»، قابل مقایسه با Devaputra- سنسکریت می‌داند. همچنین می‌توان بین Theopator و Bar'alāhe (پسر خدایان) در سوریه شباهتی یافت، که اشاره به ابگر هفتم شاه اُدسا دارد (Gariboldi, 2004: 371). بر چهاردرهمی‌ها نیز کتیبه «شاه بزرگ - ارشک - دوستدار یونان» دیده می‌شود (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۴). عنوان «دوستدار یونان» یکی از مهم‌ترین عناوین سکه‌های اشکانی است. فتح بابل توسط اشکانیان و ضدحملات سلوکیان به کمک یونانیان، پارت‌ها را متوجه ساخت که آنان را نیرویی قدرتمند به حساب آورند، و استفاده از لقب «فیل‌هلن»^۳ با اهداف سیاسی خاص و برای جلب همراهی این گروه به کار گرفته شد (Olbrycht, 2014: 133). از شواهد می‌توان دریافت که این لقب، کاربردی سیاسی داشته است. پس از مهرداد یکم، پسرش فرهاد دوم به پادشاهی رسید. در زمان پادشاهی او دولتش از غرب و شرق، به ترتیب با خطر آنتیوخوس هفتم و قبایل آسیای مرکزی مواجه بود. سکه‌های نوع ۱۷-۱۴ منتسب به این پادشاه است.^۴

۱. لقب «تئوپاتور» در خاراکن بر سکه‌های آرتابازوس دیده می‌شود (Gariboldi, 2004: 377). در سکه‌های سلوکی، نخستین بار الکساندر اول بالاس از این لقب استفاده کرد که پادشاهی او هم‌زمان با سال‌های آخر سلطنت مهرداد یکم بود (Wroth, 1903: 29).

۲. واژه Theopator در جهان رومی، تنها در ساموس استفاده شد و همچنین یک سکه منحصر به فرد از آگریپینای دوم با کتیبه «مادر خدا»، که اشاره به فرزندش نرو دارد (Gariboldi, 2004: 367).

۳. ولسکی معتقد است این عنوان جنبه تبلیغاتی داشته و دیدگاه حقیقی اشکانیان نبوده است (Wolski, 1983) و آن را گواه مهارت سیاسی پادشاهان پارت می‌داند (ولسکی، ۱۳۸۴: ۸۶). این موضوع را تصویر مهرداد، که در سکه‌های ضرب هکاتوم‌پیلوس به سمت چپ، اما در ضرابخانه‌های با فرهنگ یونانی، به سمت راست و همراه با عنوان «فیل‌هلن» است، اثبات می‌کند. این عمل و حرکت سیاسی زیرکانه مهرداد یکم برای معرفی خود به جوامع یونانی، به عنوان یک رهبر قانونی بود (Curtis, 2012: 69).

۴. پیش‌تر بعضی از سکه‌های این پادشاه به هیمروس، از نزدیکان فرهاد نسبت داده می‌شد، اما این انتساب اکنون رد شده است (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۵).

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΡΣΑΚΟΥ / VASILEQS ARSAKOU	شاه، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU	شاه، بزرگ، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU FILOPATOROS	شاه، بزرگ، ارشک، دوستدار پدر
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU THEOPATOROS	شاه، بزرگ، ارشک، خدای پدر
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΝΙΚΙΦΟΡΟΥ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU NIKIFOROU	شاه، بزرگ، ارشک، پیروز

عنوان THEOPATOR ظاهراً در اینجا اشاره به مهر داد دارد. این عنوان در سکه‌های فرهاد دوم (نوع ۱۶) و اردوان یکم (نوع ۱۹) نیز دیده می‌شود^۱ (Dabrowa, 2008: 29). اما دو عنوان جدید «دوستدار پدر» که اشاره به مهر داد یکم دارد،^۲ و «پیروز» برای نخستین بار بر سکه‌های فرهاد دوم (انواع ۱۵ و ۱۷) ظاهر شد. می‌توان نام نیای ارشک، phriapites را با نام اوستایی friya.pitā «دوستدار پدر»، و Philopatoros یونانی ارتباط داد (شهبازی، ۱۳۸۵: ۲۱۵). دلیل استفاده از عنوان «پیروز»^۳ می‌تواند پیروزی بر آنتیوخوس هفتم باشد (شییمان، ۱۳۹۰: ۳۶). فرهاد در نبردی با سکاها در ۱۲۸ پ.م. جان باخت. با مرگ او، تاریخ اشکانیان وارد «دوران تاریک» می‌شود که تا زمان مهر داد دوم به طول می‌انجامد. سکه‌های این دوران دارای کتیبه «شاه ارشک» است.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU THEOPATOROS	شاه، بزرگ، ارشک، خدای پدر
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU FILADELFOU	شاه، بزرگ، ارشک، دوستدار برادر
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΡΣΑΚΟΥ / VASILEQS ARSAKOU	شاه، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΡΣΑΚΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEQS ARSAKOU FILADELFOU FILELLINOS	شاه ارشک، دوستدار برادر، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΦΙΛΑΔΕΛΦΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU FILADELFOU FILELLINOS	شاه، بزرگ، ارشک، دوستدار برادر، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU EPIFANOUS	شاه، بزرگ، ارشک، مظهر خدا

پس از او نوبت به اردوان یکم می‌رسد که احتمالاً پسر فری‌یاپت و برادر فرهاد یکم و مهر داد یکم بود. او در جنگی حدود ۱۲۴/۱۲۳ پ.م. جان باخت (ولسکی، ۱۳۸۴: ۱۰۱). در زمان او بخش اعظم بین‌النهرین را هیسپائوسین از چنگ پارتیان به در آورد و قلمرو

۱. استفاده از این لقب در سکه‌های فرهاد دوم، نشان‌دهنده اهمیت آن است. این سکه‌ها در ضربخانه‌های بسیاری ضرب شده‌اند، اما سکه‌های سلوکیه دارای لقب NIKIFOROU هستند (Dabrowa, 2008: 29).
 ۲. شاید فرهاد برای سیاست‌گذاری از برگزیده شدن توسط پدر، و اعلام وفاداری این لقب را برگزیده باشد.
 ۳. لقب «پیروز» در سکه‌های آنتیوخوس چهارم پادشاه سلوکی و سکه‌های آنتیالکیداس و آرخیبوس در پادشاهی بلخ، دیده می‌شود.

شاهنشاهی پارت بسیار کاهش یافت (شییمان، ۱۳۹۰: ۳۸). انواع ۲۲-۱۹ به اردوان یکم نسبت داده شده‌اند. دو عنوان «دوستدار برادر» و «مظهر خدا» نخستین بار بر سکه‌های این پادشاه دیده می‌شوند. عنوان «دوستدار برادر» به مهرداد یکم، برادر بزرگ‌تر پادشاه اشاره دارد (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۵). این لقب را می‌توان به نوعی آشکار نمودن تعلقات شخصی اردوان در سکه‌هایش دانست^۱ (Rezakhani, 2013: 768). عنوان مهم EPIFANOUS^۲ را «نامی» یا «مظهر خدا» ترجمه کرده‌اند که در بردارنده یک پیام مذهبی است^۳ (Dabrowa, 2010: 226). پس از فرهاد چهارم، این لقب تنها در سکه‌های درهم و چهاردرهمی دیده می‌شود.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ / VASILEOS MEGALOU ARSAKOU EPIFANOUS	شاه، بزرگ، ارشک، مظهر خدا
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEOS ARSAKOU EPIFANOUS FILELLINOS	شاه، ارشک، مظهر خدا، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΡΣΑΚΟΥ / VASILEOS ARSAKOU	شاه، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ / VASILEOS VASILEON MEGALOU ARSAKOU EPIFANOUS	شاهنشاه، بزرگ، ارشک، مظهر خدا
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ / VASILEOS MEGALOU ARSAKOU SOTIROS	شاه، بزرگ، ارشک، رهایی بخش
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEOS VASILEON ARSAKOU EPIFANOUS FILELLINOS	شاهنشاه، ارشک، مظهر خدا، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ / VASILEOS VASILEON ARSAKOU	شاهنشاه، ارشک
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΚΑΙ ΦΙΛΕΛΛΗΝ / VASILEOS VASILEON ARSAKOU DIKAIΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΚΑΙ FILELLIN	شاهنشاه، ارشک، دادگر، نیکوکار، و، دوستدار یونان

پس از اردوان یکم، مهرداد دوم (۸۷/۸۸-۱۲۳/۱۲۴ پ.م) بر تخت نشست که از پادشاهان استثنائی پارت و تاریخ شرق باستان است (شییمان، ۱۳۹۰: ۳۸). او حاکمان میشان و الیمائی را شکست داد. دفع تهاجم هوسپائوسین نیز کار او بوده، و برخی از کهن‌ترین سکه‌های او، ضرب دوباره بر سکه‌های برنزی مهاجم بوده است (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۶).

۱. لقب FILADELFOU پیش‌تر در سکه‌های پادشاه سلوکی، دمتریوس دوم و پس از آن در سکه‌های فیلیپ و آنتیوخوس هشتم به کار رفت، اما در دوران اشکانی تنها در سکه‌های اردوان یکم دیده می‌شود.
۲. این عنوان در جهان هلنی رایج نبود. در اواخر قرن دوم و سراسر قرن اول پ.م، این عنوان با نام پادشاهان کشورهای تحت نفوذ فرهنگ یونانی همراه است.
۳. ملکزاده بیانی این واژه را «نامی» (ملکزاده بیانی، ۱۳۵۷: ۶۳)، و سلوود «مظهر خدا» معنی کرده است (سلوود، ۱۳۸۷). به عقیده دابرووا: «مفهوم این عنوان در طول پادشاهی اشکانی تغییر کرده است. ابتدا از آن به عنوان یک پیام تبلیغاتی استفاده شد، و بعدها ماهیت مذهبی خود را از دست داد و تنها یک عنصر در عنوان پادشاهان باقی ماند» (Dabrowa, 2010: 228).

سکه‌های نوع ۲۹-۲۳ را به او نسبت می‌دهند. یکی از بزرگ‌ترین تغییرات کتیبه‌ها در زمان مهرداد دوم رخ می‌دهد: استفاده از عنوان «شاهنشاه» به جای «شاه» در سکه‌ها. این عنوان در سکه‌های جانشینان او (تا زمان مهرداد سوم) ظاهر نمی‌شود. الواح میخی می‌گویند حدود ۱۰۹ پ.م. مهرداد لقب «شاهنشاه» به خود داد و این لقب در نوشته تازه‌ای که بر سکه‌ها ظاهر شد بازتاب یافت (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۶). این عنوان می‌تواند نمایان‌گر لقب «شاه شاهان»^۱ پادشاهان هخامنشی نیز باشد. لقب دیگری که برای نخستین بار در سکه‌های نوع ۲۵ دیده می‌شود، SOTIROS «رهایبی‌بخش»، یکی از رایج‌ترین عناوین بر سکه‌های شاهان جهان هلنی است. در بسیاری مواقع پیروزی و یا دفع تهدید مهاجمان، می‌تواند دلیل استفاده از این لقب باشد، و استفاده از آن توسط مهرداد دوم احتمالاً متناسب با دفع تهدید صحراگردان از سوی اوست^۲ (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۶).

در آخرین سکه‌های او (نوع ۲۹)، القاب EVERGETOU «نیکوکار» و DIKAIYOU «دادگر» مشاهده، و لقب اخیر جایگزین «نجات‌دهنده» می‌شود (شیمان، ۱۳۹۰: ۳۵). سلوود هدف این تغییر را، آوردن یونانیان پارت به صف پشتیبانان می‌داند^۳ (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۸). پس از مهرداد دوم، طبق مطالعات سلوود و واگنر، دست کم هم‌زمان دو شاه سکه ضرب کردند.^۴ هم‌زمان با مهرداد دوم، سکه‌هایی از گودرز یکم و ارد یکم، و پس از او، سکه‌هایی از ارد، دو پادشاه ناشناخته، سیناتروک و داریوش می‌بینیم.

پژوهش‌های اخیر، دست کم در انتساب انواع ۳۸-۲۹ تغییراتی نشان می‌دهد. گودرز یکم، نهمین پادشاه پارت بود. سلوود سکه‌هایی را که پس از سکه‌های مهرداد دوم می‌آیند

1. xšāyaθiya xšāyaθiyānām

۲. این عنوان در سکه‌های بعضی پادشاهان سلوکی دیده می‌شود. همچنین در سکه‌های پادشاهان بلخ نیز به کار رفته است. در سال ۲۷۸ پ.م. اقوام گل به آناطولی هجوم بردند و آنتیوخوس یکم بر آن‌ها پیروز شد. گفته می‌شود که منشأ عنوان او سوتر، این واقعه است.

۳. عنوان «دادگر» در سکه‌های پادشاهان بلخ و بعضی پادشاهان هند و یونانی، و عنوان «نیکوکار» در سکه‌های بعضی از پادشاهان سلوکی پیش از مهرداد دوم دیده می‌شود.

۴. از قلم افتادن ۳۵ سال میان سلطنت مهرداد دوم و ارد دوم توسط یوستینوس، ما را از یک گزارش مستمر از «دوره تاریک» دوم اشکانیان محروم کرده است (Assar, 2006b: 56).

(نوع ۳۳) متعلق به او می‌داند.^۱ عنوان «فاتح» در سکه‌های اشکانی تنها در این نوع دیده می‌شود و عنوان «شاهنشا» نیز از سکه‌ها حذف شد. پس از آن نوبت به سکه‌های منسوب به ارد یکم (نوع ۳۱) می‌رسد. از ارد نیز اطلاعات کمی در دست است. واژه خودمختار در سکه‌های این پادشاه، احتمالاً اشاره به تسلطش بر گودرز دارد. سکه‌های بعدی (نوع ۳۲) متعلق به شاه ناشناخته نخست است (Sellwood, 1980: 93). این نوع سکه کمیاب، و تنها چند نمونه از آن در مجموعه‌ها وجود دارد. سلوود پادشاه ضرب‌کننده سکه‌های بعدی (نوع ۳۰) را هم ناشناخته می‌خواند (Sellwood, 1980: 95). نمونه‌هایی از این سکه‌ها دارای نام ضرابخانه هستند که مشخص می‌کند قلمرو فرمانروایی ضرب‌کننده از راگا تا مرگیانه می‌رسد.^۲ (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۸۹).

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU THEOPATOROS NIKATOROS	شاه، بزرگ، ارشک، خداپدر، فاتح ^۳
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEQS MEGALOU ARSAKOU AUTOKRATOROS FILOPATOROS EPIFANOUS FILELLINOS	شاه، بزرگ، ارشک، خودمختار، دوستدار پدر، مظهر خدا، دوستدار یونان

عنوان EUSIVOVS به معنی «دیندار» یا «پارسیا» که تنها در این نوع از سکه‌های اشکانی قابل مشاهده است، توسط چند تن از پادشاهان سلوکی و کاپادوکیه (قرون ۳-۱ پ.م.) استفاده شده بود. پادشاه بعدی سیناتروک، به کمک صحراگردان بر تخت نشست و ظاهراً مدت هفت سال تا ۷۰ پ.م. حکومت کرد. سکه‌های نوع ۳۴ با کتیبه «شاه، بزرگ - ارشک - نیکوکار - مظهر خدا - دوستدار یونان» به او نسبت داده شده است. سلوود سکه‌های بعدی (انواع ۳۷-۳۵) را به داریوش، پادشاه ماد آتروپاتن نسبت داده است (Sellwood, 1980: 105)، اما شور^۳ آن‌ها را به فرهاد سوم نسبت می‌دهد و پژوهش‌های بعدی نیز آن را تأیید می‌کنند. بر سکه‌های نوع ۳۵ برای نخستین بار چهره پادشاه به صورت تمام‌رخ دیده می‌شود و دارای کتیبه «شاه - بزرگ - ارشک - و - دوستدار یونان - مظهر خدا - خداپدر -

۱. سلوود در نسخه نخست کتابش، سکه‌های نوع ۳۳ را به سیناتروک، و در ویرایش بعدی، آن‌ها را به گودرز یکم نسبت داد. تحقیقات اخیر نشان می‌دهد که این نوع احتمالاً متعلق به سیناتروک است.

۲. سکه‌های نوع ۳۰ را به پادشاهان دیگری مانند اشک شانزدهم (۶۱/۲ - ۷۷/۸ پ.م.) نسبت می‌دهند (Assar, 2006b).

3. Shore, F.

نیکوکار» هستند که در نوع ۳۶ و ۳۷، عنوان «دوستدار پدر» جای «خدا پدر» را گرفته است. سرانجام فرهاد سوم اختیار مناطق دارای ضرابخانه را به دست گرفت و انواع ۳۸ و ۳۹ را ضرب کرد. این دو نوع سکه دارای کتیبه «شاه - بزرگ - ارشک - نیکوکار - مظهر خدا - و - دوستدار یونان» و «شاه - بزرگ - ارشک - خداوندگار - نیکوکار - مظهر خدا - دوستدار یونان» هستند.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΥΡΕΤΕΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEOS MEGALOU ARSAKOU THEOPATOROS EYERGETOU EPIFANOUS FILELLINOS	شاه، بزرگ، ارشک، خدایدر، نیکوکار، مظهر خدا، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΥΡΕΤΕΟΥ ΕΥΣΗΒΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEOS MEGALOU ARSAKOU THEOPATOROS EYERGETOU EUSIVOUS FILELLINOS	شاه، بزرگ، ارشک، خدایدر، نیکوکار، پارسا، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΕΥΡΕΤΕΟΥ / VASILEOS MEGALOU ARSAKOU THEOPATOROS EVERGETOU	شاه، بزرگ، ارشک، خدایدر، نیکوکار

۳-۳. رویارویی مهرداد سوم و ارد دوم

مهرداد سوم و ارد دوم به زودی بر سر تصاحب تاج و تخت به ستیز با یکدیگر پرداختند و در نهایت مهرداد در جنگ با برادرش ارد دوم شکست خورد و به قتل رسید.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΘΕΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEOS MEGALOU ARSAKOU DIKAIΟΥ EPIFANOUS THEOU EUPATOROS FILELLINOS	شاه، بزرگ، ارشک، دادگر، مظهر خدا، خداوندگار، از پدری خوب، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΡΣΑΚΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEOS ARSAKOU TOUEPIKALΟΥΜΕΝΟΥ ΜΙΘΡΑΔΑΤΟΥ FILELLINOS	شاه، ارشک، به نام مهرداد، دوستدار یونان

در سکه‌های نوع ۴۰ و ۴۱ مهرداد سوم، لقب EUPATOROS به معنای «از پدری خوب (نجیب و اصیل)» دیده می‌شود، که در دوره اشکانی، بر سکه‌های نوع ۴۰ و ۴۱ و ۴۳ استفاده شد. در سکه‌های نوع ۴۱ یک نوآوری دیگر، یعنی نوشته شدن نام مهرداد به یونانی نیز رخ می‌دهد. در سکه‌های بعدی القاب گسترش یافته و عنوان «شاهنشاه» به آن افزوده شد. در زمان پادشاهی ارد دوم، نخستین پیکار بین رومیان و پارتیان و از مشهورترین نبردهای تاریخ شرق، یعنی نبرد کاره (۵۳ پ.م.) به وقوع پیوست. سکه‌های نوع ۴۲-۴۸ منسوب به ارد دوم است. در روی این سکه‌ها تصویر نیکه ضرب شده که تاج بر سر شاه می‌گذارد، که به شکست و مرگ مهرداد اشاره دارد (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۲). ارد چهاردرهمی‌های با نام «مهرداد» را با قالب‌های خود دوباره نقش زد. کتیبه سکه‌های نوع

۴۲ و ۴۳ «شاهنشاه - ارشک - دوستدار پدر - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» است. اما در سکه‌های نوع ۴۴ که چهاردرهمی هستند، برای نخستین بار لقب KTISTOU به معنی «بنیادگذار و آفریننده» ظاهر می‌شود. استفاده از این عنوان احتمالاً پس از پیروزی ارد در جنگ حران بود و ممکن است ناشی از قدرت فزاینده ارد دوم پس از نبرد حران باشد (Rezakhani, 2013: 768). سکه‌های نوع ۴۸-۴۵ دارای نوشته «شاهنشاه - ارشک - نیکوکار - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» (با ترتیب‌های گوناگون)، و سکه‌های سیمین ضرابخانه راگا از نوع ۴۸، دربردارنده نوشته کوتاه «شاهنشاه - ارشک» به همراه نام شخصی پادشاه ارد [ΥΡΩΔΟΥ] هستند. سکه‌های بعدی (نوع ۴۹) به پاکر یکم نسبت داده شده است که پسر بزرگ ارد بود. سکه‌های او دارای کتیبه‌ای مانند سکه‌های ارد هستند. در سال ۳۸۰ پ.م. سپاه پاکر در حین تهاجم به سوریه شکست خورد و او جان باخت (شیپمان، ۱۳۹۰: ۵۱). پسر بعدی، فرهاد چهارم بود که سکه‌های نوع ۵۴-۵۰ را به او نسبت می‌دهند. چون بر بیشتر سکه‌ها تاریخ نوشته شده (Sellwood, 1980: 161)، درمی‌یابیم که برخی از نمونه‌ها بیش از یک دهه ضرب می‌شدند (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۴). بر سکه‌های فرهاد چهارم نیز نوشته‌ای مانند سکه‌های نوع ۴۸-۴۵ ارد دیده می‌شود. تهدید خطرناک برای فرهاد چهارم پشتیبانی رومیان از یک مدعی به نام تیرداد بود که در ۲۶ پ.م. چهاردرهمی‌هایی در سلوکیه ضرب کرد (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۴).

ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΚΑΙ ΚΤΙΣΤΟΥ / VASILEQS VASILEON MEGALOU ARSAKOU KAI KTISTOU	شاهنشاه، بزرگ، ارشک، و بنیادگذار
ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ // ΦΙΛΟΡΩΜΑΙΟΥ / VASILEQS VASILEON ARSAKOU EVERGETOU ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ // FILOROMAIOU	شاهنشاه، ارشک، نیکوکار، خودمختار، مظهر خدا، دوستدار یونان // دوستدار روم

سکه‌های منتسب به تیرداد (نوع ۵۵)، دارای دو نوع کتیبه هستند. مطالعه‌ای بر سکه‌های اشکانی، درمورد تعلق این چهاردرهمی‌ها به تیرداد اظهار تردید می‌کند.^۱ کتیبه نوع اول دارای عناوین «شاهنشاه - ارشک - نیکوکار - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» است، اما در کتیبه دوم عنوان جدید «دوستدار روم» دیده می‌شود. تیرداد باید در هنگام اجرای

۱. نک. Francois de Callatay, 1994

عملیات خود از پشتیبانی روم بهره‌مند بوده باشد، و گواه این امر، عنوان غیرعادی «دوستدار روم» در سکه‌های سلوکیه است (شیپمان، ۱۳۹۰: ۵۳/۴). فرهاد چهارم بعدها هدایایی از آوگوستوس از جمله کنیزی به نام موزا دریافت کرد و چنان شیفته او گردید که پسرش فرهادک را که از موزا بود نامزد جانشینی خود کرد. حدود سال ۲ پ.م. فرهاد به دست این مادر و فرزند به قتل رسید (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۴/۵). سکه‌های نوع ۵۸-۵۶ متعلق به فرهادک است. در سکه‌ها نوشته «شاهنشاه - ارشک - نیکوکار - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» دیده می‌شود. اما تغییر اساسی مربوط به نوع ۵۸ است که در آن، نقش روی سکه عبارت «شاهنشاه» را مقابل خود دارد و در پشت سکه‌ها تصویر ملکه موزا، مادر شاه ظاهر شد که این عمل پس از این در سکه‌های اشکانی مشاهده نشد. نوشته سکه‌ها، «تتا - اورانیا - موزا - ملکه»^۱ است. عنوان «تتا» توسط دیگران نیز استفاده شده است و «موزا» هم نام غیر معمولی برای زن و مرد نیست.^۲ «اورانیا» در یونانی باستان به معنی «آسمانی» است.^۳ نوشته‌های دیگری نیز بر سکه‌هایی از نوع ۵۸ دیده می‌شود که نشان‌دهنده نام و القاب ملکه، به صورت خلاصه یا ناقص هستند. سرانجام اشراف پارتی فرهادک و موزا را از تخت برداشته و اُرد سوم را بر تخت نشانند که از سال ۶ م. شمار اندکی چهاردرهمی (نوع ۵۹) ضرب کرد (همان: ۳۹۵). بر این سکه‌ها کتیبه «شاهنشاه - ارشک - نیکوکار - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» دیده می‌شود. پس از قتل ارد، اشراف فرستاده‌ای به روم فرستادند تا یکی از پسران فرهاد چهارم برای نشستن بر تخت فرستاده شود، و ونن یکم انتخاب شد (Wroth, 1903: 42).

سکه‌های نوع ۶۰ به ونن نسبت داده شده و در مجموع ۴ نوع کتیبه بر سکه‌هایش دیده می‌شود. ونن با آوردن نام خود بر سکه‌ها، سنت سکه‌زنی پارتیان را زیر پا نهاد. او تصویر تیرانداز را از پشت سکه‌ها حذف، و بر سکه‌ها کتیبه «شاه ونن - شکننده (مغلوب‌کننده) اردوان» را ضرب کرد. عادات غربی ونن به زودی حامیانش را بیزار ساخت و شورش بعدی

1. ΘΕΑΣ ΟΥΡΑΝΙΑΣ ΜΟΥΣΗΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΕΣ / THEAS OURANIAS MOUSIS VASILISSES

۲. برای نمونه کلتویاترا ملکه سوریه از عنوان «تتا» استفاده کرد، و نام «موزا» نیز، در سکه‌های اورسوباریس از پروسیاس دیده می‌شود.

۳. اورانیا، در اسطوره‌های یونانی دختر زئوس و نوه اورانوس است.

اردوان، او را از پارت بیرون راند (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۵/۶). سکه‌های نوع ۶۳-۶۱ متعلق به اردوان دوم است. کتیبه اول مربوط به سکه‌های نوع ۶۱ و دارای القاب معمول پیشین است. در سه کتیبه بعدی سکه‌های نوع ۶۲، اردوان که ظاهراً از یونانیان قلمرو خود ناراحت بود، «دوستدار یونان» را حذف، و نام خود را بر سکه‌ها ضرب کرد. اشراف پارتی با تیبریوس وارد مذاکره شدند و قیصر روم، پسر فرهاد چهارم و سپس نوه فرهاد چهارم، تیرداد را فرستاد، اما بخشی از اشراف از اردوان خواستند تا بار دیگر پادشاهی را تقبل کند (شپیمان، ۱۳۹۰: ۵۹). پس از مرگ اردوان دوم، پادشاهی به پسرش وردان یکم رسید. در سکه‌های نوع ۶۴ او، کتیبه «شاهنشاه - ارشک - نیکوکار - دادگر - مظهرخدا - دوستدار یونان» دیده می‌شود. هم‌زمان با سلطنت وردان یکم (۴۷-۴۰ م.)، گودرز دوم (۵۱-۴۰ م.) رقیبی برای او محسوب می‌شد که سکه‌های نوع ۶۵ و ۶۶ متعلق به اوست. در سکه‌های گودرز عبارت نادر «شاهنشاه - ارشک - به نام پسر اردوان - گودرز» دیده می‌شود. گودرز در سال ۵۱ در گذشت. این که آیا ابتدا ونن آتروپات به پادشاهی رسید و سپس بلاش جایگزینش شد، یا او جانشین مستقیم بود مشخص نیست (شپیمان، ۱۳۹۰: ۶۱). کتیبه سکه‌های نوع ۶۷ ناخواناست، اما می‌توان در آن‌ها عناوینی چون «نیکوکار» و «دادگر» را تشخیص داد.^۱

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΟΝΩΝΗΣ / VASILEUS VASILEON ONONIS	شاهنشاه، ونن
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEUS VASILEON ARSAKOU EYERGETOU DIKAIΟΥ EPIFANOUS FILELLINOS	شاهنشاه، ارشک، نیکوکار، دادگر، مظهرخدا، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΝΩΝΗΣ / VASILEUS ONONIS	شاه، ونن
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΝΩΝΗΣ ΝΕΙΚΗΣΑΣ ΑΡΤΑΒΑΝΟΝ / VASILEUS ONONIS NEIKISAS ARTAVANON	شاه، ونن، شکننده اردوان

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ [ΑΡΣΑΚΟΥ?] ΑΡΤΑΒΑΝΟΥ / VASILEUS VASILEON [ARSAKOU?] ARTAVANOU	شاهنشاه، [ارشک؟]، اردوان
---	--------------------------

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ / VASILEUS VASILEON ARSAKOU EYERGETOU DIKAIOS EPIFANOUS FILELLINOS	شاهنشاه، ارشک، نیکوکار، دادگر، مظهرخدا، دوستدار یونان
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ ΓΩΤΑΡΖΟΥ / VASILEUS VASILEON FILELLINOS EYERGETOU GOTARZOU	شاهنشاه، دوستدار یونان، مظهر خدا، دادگر، نیکوکار، گودرز
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΝΟΥ ΨΟΣΚΕΚΑΛ ΟΥΜΕΝΟΣΑ ΡΤΑΒΑΝΟΥ ΓΩΤΕΡΖΗΣ / VASILEUS VASILEON ARSANOU PSOSKEKAL OUMENOSA RTAVANOU GOTERZIS	شاهنشاه، ارشک، به نام پسر اردوان، گودرز

۱. بنا بر نظر اولبریخت انتساب این سکه به ونن دوم قدری با تردید همراه است و می‌توان آن‌ها را به بلاش یکم یا یک حاکم در زمان او نسبت داد (Olbrycht, 1997: 32).

۴ - ۳. بلاش یکم، پادشاه برجسته اشکانی

پس از وزن دوم، یکی از برجسته‌ترین شخصیت‌های تاریخ اشکانی بلاش یکم (۷۸-۵۱ م.) به حکومت رسید. در دوران او عیار و خصوصیات پیکرنگاری سکه‌ها بهبود می‌یابد. سکه‌های نوع ۷۱-۶۸ به استثنای نوع ۶۹، متعلق به این پادشاه است. سکه‌های نوع ۶۸ دارای تاریخ، و نوشته «شاهنشاه - ارشک - نیکوکار - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» هستند. او با شورش پسرش وردان دوم مواجه شد که در سال‌های ۵۸-۵۶ م. به ضرب سکه پرداخت. نوشته سکه‌های منسوب به او، مشابه نوع ۶۸ است. سرانجام بلاش دوباره قدرت را به دست گرفت. سلوود در مقاله «انواع جدید سکه‌های پارتی» (Sellwood, 1989) دو نوع سکه دیگر بلاش را به فهرست خود اضافه می‌کند که دارای نوشته «فرمانروا، بلاش»^۱ هستند. تغییر مهم سکه‌های نوع ۷۱، استفاده از حروف پارتی در کنار تصویر پادشاه است.^۲ در حقیقت، هنگامی که بلاش خواست تا میان سکه‌های خود و رقیبش فرق بگذارد حروف پارتی WL را بر سکه‌هایش ضرب کرد، و گاهی نشان «𐎧𐎠𐎡𐎢» که نماد خانوادگی اشکانیان است جانشین آن ساخت (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۷). پس از درگذشت بلاش یکم در سال ۷۷ م، نبردهای خانگی آغاز شد و سه مدعی به نام‌های پاکر دوم، اردوان چهارم و بلاش دوم خود را شاهنشاه خواندند. سکه‌های نوع ۷۲ منسوب به بلاش دوم است.^۳ سکه‌های او دارای کتیبه «شاهنشاه - ارشک - بلاش - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» هستند. بر سکه‌های نقره، نام شخصی «بلاش» جانشین «نیکوکار» می‌شود، و سکه‌های درهم حامل دو حرف WL هستند. سکه‌های نوع ۷۳، و ۷۵-۷۷ منسوب به پاکر دوم است. بر بعضی درهم‌ها، دو حرف از نام شاه (PK) به خط پارتی ضرب شده است. نوشته سکه‌های نوع ۷۳ «شاهنشاه - ارشک - پاکر - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» است. پاکر ناگزیر بود حمله برادرش اردوان را دفع کند که تنها در بابل پشتیبانی یافت (شیمان، ۱۳۹۰: ۶۶) سکه‌های نوع ۷۴ منسوب به اردوان سوم است. در پشت سکه‌ها، کتیبه «شاهنشاه - ارشک - اردوان - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» دیده می‌شود. پس از سال ۸۱ م. سکه‌ای از

1. OLIGACOOU TOU KYRIOU

۲. نام و لقب پادشاهان بر سکه‌ها به زبان و خط پارتی که برگرفته از خط آرامی است نوشته شده است.

۳. برخی پژوهشگران این نوع را متعلق به بلاش یکم می‌دانند. برای نمونه نک. Olbrycht, 1997: 32.

اردوان نمی‌بینیم که می‌توان فرض کرد پاکر در این پیکار پیروز شده باشد. کتیبه سکه‌های نوع ۷۷-۷۵ مشابه ۷۳ است. در ۲۵ سال آینده چهاردرهمی در سلوکیه ضرب نشد، اما برخی سکه‌های برنز سلوکیه و درهم‌های ضرب شده در ایران (نوع ۷۸ و ۷۹) را، باید به بلاش سوم نسبت داد^۱ (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۸). او یکی از مدعیان تاج و تخت، در سال‌های پایانی سلطنت پاکر دوم بود. ضرب سکه نسبتاً زیاد او، می‌تواند نشان‌دهنده یک اقتصاد پویا باشد. کتیبه سکه‌های نوع ۷۸ تقریباً ناخواناست، و نوع ۷۹ دارای نوشته «شاهنشاه - ارشک - بلاش - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» است. رقیب عمده بلاش سوم، خسرو یکم بود. سکه‌های نوع ۸۰ متعلق به او و دارای عناوین «شاهنشاه - ارشک - نیکوکار - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» است. نبرد میان مدعیان سلطنت، زمینه مناسبی برای لشکرکشی تریانوس فراهم می‌سازد که از نتایج آن، بر تخت نشاندن پارثاماسپاتس، در بین‌النهرین است.^۲ درهم‌ها و سکه‌هایی برنزی به این شاهزاده جوان تخصیص یافته است (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۹)، که تنها برخی از کتیبه‌هایشان قابل خواندن است. پس از خسرو، مدعی دیگری با نام مهرداد چهارم مقابل بلاش سوم قرار گرفت، که از او اطلاعات زیادی جز سکه‌هایش (نوع ۸۲) در دست نیست. در سکه‌ها معمولاً نشان ضربخانه هگمتانه به همراه کتیبه «شاهنشاه - ارشک - نیکوکار - دادگر - مظهر خدا - دوستدار یونان» دیده می‌شود. کتیبه پارتی سکه‌های مهرداد چهارم شامل نام کامل پادشاه است. این کاربرد زبان پارتی در سکه‌ها نشان می‌دهد که اکنون فلات ایران تا چه اندازه سرکردگی فرهنگی یونانیان را کنار زده است^۳ (سلوود، ۱۳۸۷: ۳۹۹). در این دوره برای مدت کوتاهی پادشاه ناشناخته سوم به ضرب سکه پرداخت (نوع ۸۳). سکه‌های این پادشاه شورش‌شبه به سکه‌های بلاش سوم، و دارای نوشته‌های مشابه هستند. مجموعه دیگر سکه‌ها (نوع ۸۴) متعلق به پادشاه بعدی بلاش چهارم بود که چهاردرهمی‌های تاریخ‌دار او از ۱۹۱-۱۴۷م. ضرب شده است.^۴ در

۱. برخی محققان سکه‌های این نوع را به پاکر دوم نسبت می‌دهند.

۲. او حدود یک سال (۱۱۶م.) سلطنت کرد. چون سیناتروک بر هگمتانه و پارثاماسپاتس بر تیسفون مسلط بود و سکه‌های نوع ۸۱ ضرب هگمتانه هستند، برخی پژوهشگران سکه‌های این نوع را به سیناتروک نسبت می‌دهند.

۳. در کتیبه‌های پارتی سکه‌ها، واژه شاه به صورت هزوارش (MLKA) آمده است.

۴. در چهاردرهمی‌ها، معمولاً یک حرف (عمدتاً B) نیز در پشت سر پادشاه حک شده است.

به دست آمده، trdt (تیرداد) خواند، که نشان از تعلق آن‌ها به پادشاه دیگری دارد. منابع تاریخی اشاره‌ای به این پادشاه نمی‌کنند.^۱ اما سلوود نتیجه می‌گیرد که این شخص، آخرین حاکم اشکانی بود. با توجه به وجود نام و تصویرنگاری اردوان چهارم، مشخص می‌شود که در حقیقت تیرداد سوم نام خود را بر سرسکه‌های اردوان چهارم حک کرده است. اردوان و تیرداد چهاردرهمی ضرب نکردند، اما بلاش ششم تا ۲۲۷/۸ م. به ضرب چهاردرهمی پرداخت که آخرین سکه‌های پارسی هستند.^۲ سرانجام در نبرد بین اردوان چهارم و اردشیر ساسانی در ۲۲۴ م، ارتش پارتیان شکست خورد و اردوان جانش را از دست داد. اما احتمالاً بعد از تصرف تیسفون پایتخت پارت توسط اردشیر، بلاش ششم بایستی هنوز یگان‌هایی پارتی را در این محل رهبری کرده باشد (شپیمان، ۱۳۹۰: ۷۸).

𐭠𐭣𐭠𐭥𐭡𐭥𐭠𐭥𐭠	rtbnw MLKA به معنی «شاه اردوان»
𐭠𐭣𐭠𐭥𐭡𐭥𐭠	𐭠𐭣𐭠𐭥𐭡𐭥𐭠
trdt	tr'dt

نتیجه‌گیری

پس از هخامنشیان و پیش از به قدرت رسیدن پارتیان، بخش وسیعی از جهان آن دوران از جمله فلات ایران تحت نفوذ فرهنگ هلنی قرار داشت و این نفوذ تا نیمه حکومت پارتیان نیز ادامه یافت. یکی از شواهد این امر را می‌توان سکه‌های شاهان اشکانی دانست که در آن‌ها جدا از ویژگی‌ها بومی و سنتی، تأثیر فرهنگ هلنی به خوبی مشهود است. ابتداء، نقشمایه‌های بومی گسترده، با نوشته‌های کوتاه یونانی در کنار القاب آرامی بر سکه‌ها دیده می‌شود، اما پس از افزایش وسعت قلمرو و پیچیدگی‌های سیاسی، کتیبه‌ها طولانی‌تر، پیچیده‌تر و دارای پیام‌های گسترده می‌شوند. در نیمه دوم پادشاهی، رفته رفته نوشته‌های

۱. در حدود سال ۲۱۶ م. شاهی با نام مشابه برای ارمنستان برگزیده شد، اما مشخص نیست که آن پادشاه، همین تیرداد است یا خیر.

۲. برخی پژوهشگران این چهاردرهمی‌ها را متعلق به پادشاهی دیگر (بلاش هفتم) می‌دانند. اما سلوود آن‌ها را متعلق به بلاش ششم دانسته و معتقد است که بلاش احتمالاً توانست موقتاً از اسارت بگریزد و اوست که چهاردرهمی‌های سال‌های ۲۲۷/۸ م، که آخرین سکه‌های پارسی هستند، را ضرب کرده است (سلوود، ۱۳۸۷: ۴۰۰). شپیمان نیز با احتمال، این سکه‌ها را متعلق به بلاش ششم می‌داند (شپیمان، ۱۳۹۰: ۷۸).

پارتی بر سکه‌ها جای گرفت، که این امر می‌تواند در بردارنده پیام‌های متعدد سیاسی و ایدئولوژیک باشد. از این پس تا پایان حکومت اشکانی، کتیبه‌های یونانی معمولاً ناخوانا و بدون کاربرد سیاسی و تبلیغاتی بر سکه‌ها نقش می‌بندند. با وجود خصومت یونانی‌ها، اشکانیان تبلیغات گسترده‌ای را با هدف تغییر نگرش و کسب حمایت این گروه انجام داده، و استفاده هوشمندانه‌ای از عناصر کتیبه‌ای و تصویری در سکه‌هایشان کردند. برخی القاب سکه‌ها مانند «دوستدار یونان» به دلایل سیاسی و تبلیغاتی با هدف گروه‌های خاصی از مردم مورد استفاده قرار گرفت. بعضی القاب مانند «دوستدار پدر» به پیوندهای خانوادگی شاهان اشاره داشت و بعضی القاب مانند «مظهر خدا» را می‌توان با احتیاط دارای ابعاد مذهبی دانست. به دلایل بیان‌شده، حضور و استفاده از عناصر فرهنگ یونانی در این دوران، به‌ویژه بر روی سکه‌ها را نمی‌توان به گرایش شخصی پادشاهان این دوره نسبت داد. با وجود این که بعضی از پادشاهان پارتی در مناطقی با فرهنگ یونانی پرورش یافته‌اند، اما به‌طور کلی به کارگیری این عناصر توسط آنان، به دلایل گوناگونی انجام گرفته است. تجارت و سیستم‌های پولی، در دوران گذشته نه تنها برای تبادل کالاهای مادی، بلکه ابزاری برای انتقال فرهنگ بودند. همچنین اهمیت سکه‌ها برای پارتیان، ناشی از آن است که سکه عملاً تنها رسانه تبلیغاتی در دسترس پادشاهان اشکانی، برای رسیدن به اهدافشان بود. با وجود تعداد زیادی ضربخانه در سراسر سرزمین تحت قلمروشان، و انواع واحدهای پول نقره و برنز، آن‌ها توانستند پیام‌های خود را در قالب عناوین و عناصر تصویری گوناگون، به گروه‌های مختلف قومی و اجتماعی برسانند.

منابع

- آبکاریانس، مسروپ (۱۳۵۲). «نظری جدید به سکه‌های اشکانی»، *انجمن فرهنگ ایران باستان*. دوره ۱۲ اسفند ۱۳۵۲، شماره ۱۵، ۳۲-۱۶.
- بیوار، ا.د.ه (۱۳۸۷). «تاریخ سیاسی ایران در دوره اشکانیان»، *تاریخ ایران کمبریج*، ج ۳، قسمت اول، گردآورنده احسان یارشاطر. ترجمه حسن انوشه. تهران: امیرکبیر. ۲۰۰-۱۲۳.

- ده پهلوان، مصطفی و زهرا علی‌نژاد (۱۳۹۲). «تأملی دیگر در نشان و مونوگرام ضرابخانه‌های اشکانی (ابهام‌ها و احتمال‌ها)». **همایش بین‌المللی باستان‌شناسان جوان**. تهران. (مقاله در دست چاپ).
- رضاخانی، خداداد (۱۳۸۳). «تیرداد و اردوان، نگاهی به نسب نامه نخستین شاهان اشکانی (خلاصه فارسی)». **مجله فرهنگ**، بهار و تابستان ۱۳۸۳ - شماره ۴۹ و ۵۰، ۱۹۴-۱۹۳.
- سرفراز، علی‌اکبر و فریدون آورزمانی (۱۳۸۵). **سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه**، تهران: سمت.
- سلوود، دیوید (۱۳۸۷). «سکه‌های پارتی». **تاریخ ایران کمبریج**، ج ۳، بخش اول. گردآورنده احسان یارشاطر. ترجمه حسن انوشه. تهران: امیرکبیر.
- شاپور شهبازی، علیرضا (۱۳۸۵). «خاستگاه اشکانیان». **قوم آریا (مجموعه پژوهش‌هایی در زمینه‌ی ادیان و تاریخ ایران باستان)**. داریوش احمدی. قم: نشر ادیان. ۲۱۶-۲۱۳.
- شایگان: محمد رحیم (۱۳۸۴). «تحول مفهوم خودای/خدا». **یشت فرزادگی؛ جشن نامه دکتر محسن ابوالقاسمی**. تهران: هرمس. ۳۳۴-۲۹۷.
- شیمان، کلاوس (۱۳۹۰). **مبانی تاریخ پارتیان**. ترجمه هوشنگ صادقی، فرزاد روز: تهران
- ملک‌زاده بیانی، ملکه (۱۳۵۷). **تاریخ سکه**. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- نصراله‌زاده، سیروس (۱۳۹۰). «ادبیات کتیبه‌ای: بازنگری بر کتیبه اشکانی سرپل ذهاب: گودرز گیو یا گودرز اردوان». **پژوهش‌های زبانی**. دوره ۲. بهار و تابستان ۱۳۹۰، شماره ۱، ۱۷۶-۱۵۷.
- ولسکی، یوزف (۱۳۸۴). **شاهنشاهی اشکانی**. ترجمه مرتضی ثاقب‌فر. تهران: ققنوس.
- Abgarians, M. T. and Sellwood, D. 1971. "A Hoard of Early Parthian Drachms.: *NC 7 11*, pp. 103-119.
- Alram, M. 1986. "Arsacid, iii. Arsacid Coinage". *Encyclopaedia Iranica Online Edition/ Vol.II/5*, pp. 525-546; an updated version is available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-index> (accessed on 15 August 2011).

- Assar, G. F. 2004. "Genealogy and coinage of the early Parthian rulers", in: *Parthica* 6, S. 69–93.
- Assar, G.R.F. 2005. "Genealogy and Coinage of the Early Parthian Rulers, II," *Parthica* 7, 29-64.
- Assar, G.R.F. 2006a. "A Revised Parthian Chronology of the Period 165–91 BC," *Electrum* 11, pp. 87-158.
- Assar, G.R.F. 2006b. "A Revised Parthian Chronology of the Period 91–55 BC," *Parthica* 8, pp. 55-104.
- Curtis, V. S. 2007. "Religious Iconography on Ancient Iranian Coins", in J. Cribb and G. Herrmann, *After Alexander: Central Asia before Islam*, (The British Academy, Oxford University Press, pp. 413-434.
- Curtis, V. S. 2012. "Parthian coins: kingship and divine glory", in P.Wick and M. Zehnder (eds), *The Parthian Empire and its Religions. Studies in the Dynamics of Religious Diversity*, Pietas 5, Gutenberg, , pp. 68-81.
- Dąbrowa, E. 2008. "The Political Propaganda of the First Arsacids and its Targets: from Arsaces I to Mithradates II", *Parthica* 10: pp. 25-31.
- Dąbrowa, E. 2010. "ΑΡΣΑΚΗΣ ΕΠΙΦΑΝΗΣ. Were the Arsacids Deities 'Revealed'?", in: «*Studi Ellenistici*» 24, pp. 223-230.
- de Callatay, F. 1994. *Les tétradrachmes d'Orodès II et de Phraate IV. Étude du rythme de leur production à la lumière d'une grosse trouvaille*, *Studia Iranica* XIV, Paris.
- Gardner, Percy & Malter, Joel L. 1968. *The coinage of Parthia by Percy Gardner. Introduction and supplementary catalog of a recent hoard by Joel L. Malter*. San Diego, CA: Malter-Westerfield Pub. Co., 1968. Reprint of Gardner, *The Parthian coinage*, 1877 edition, plus Malter's 1968 work.
- Gariboldi, A. 2004. "Royal ideological patterns between Seleucid and Parthian coins: the case of Θεοπάτωρ", in: Rollinger, R. / Ulf, C. (eds.), *Commerce and Monetary Systems in the Ancient World: Means of Transmission and Cultural Interaction*, Munich, pp. 366-84.
- Lindsay, Jan. 1852. *A view of The History and Coinage of The Parthians with Descriptive and Tables*, London, Moore-Cork.
- Olbrycht, M. J. 1997. "Parthian King's Tiara". *Numismatic Evidence and Some Aspects of Arsacid Political Ideology*?

Notae Numismaticae - Zapiski Numizmatyczne. Tome II, pp. 27-65.

- Olbrycht, M. J. 2011. "Tytułatura pierwszych Arsakidów i jej polityczno-religijne konotacje", [w:] *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*, pod red. L. Mrozewicza, K. Balbuzy, Poznań, pp. 229-241.
- Olbrycht, M. J. 2013. "The titlature of Arsaces I, king of Parthia", *Parthica* 15, pp. 63-74.
- Olbrycht, M. J. 2014. "Parthians, Greek Culture, and Beyond", in: *Within the Circle of Ancient Ideas and Virtues. Studies in Honour of Professor Maria Dzielska*", Kraków, pp. 129-142.
- Rezakhani, K. 2013. "Arsacid, Elymaean, and Persid Coinage" in D.T. Potts, ed., *The Oxford Handbook of Ancient Iran*, Oxford University Press. P. 766-777.
- Schippmann, K. 1986. "Artabanus" *Encyclopaedia Iranica Online Edition*/vol II./ 6, pp. 647-650. an updated version is available online at <http://www.iranicaonline.org/articles/artabanus-parth>.
- Sellwood, D. 1980. *An Introduction to the Coinage of Parthia*. London: Spink and Son, (2st ed.).
- Sellwood, D. 1989. "New Parthian coin types", *Numismatic Chronicle*, vol. 149, p. 162-168. pl.42.
- Sellwood, D. 1990. "The End of the Parthian Dynasty", *Spink Numismatic Circular* 98, 1990, p. 157.
- Shayegan, M. R. 2011. *Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shore, Fred B. 1993. *Parthian Coins & History - Ten Dragons Against Rome*. Quarryville, PA: Classical Numismatic Group.
- Sinisi, F. 2012. *Sylloge Nummorum Parthorum, Volume VII, Vologases I- Pacorus II*, Vienna: Verlag der Osterreichische Akademie der Wissenschaften.
- Tafazzolī, A. 1986. "Āraš Kay" *Encyclopaedia Iranica Online Edition*/ Vol. II, Fasc. 3, pp. 267-268; an updated version is available online at: <http://www.iranicaonline.org/articles/aras-kay-avestan-kavi-arsan-a-member-of-the-kayanid-dynasty-in-iranian-legend>

- Waggoner, N. M. 1974. "The coinage of Phraates III of Parthia: Addenda", in D.K.Kouymijan, ed., *Near Eastern numismatics, iconography, epigraphy and history. Studies in honor of G.C.Miles*, Seattle.
- Wolski, J. 1983. "Sur Le «Philhellenisme» des Arsacides", *Gerión I*, 145-156.
- Wroth, W. 1903. "Catalogue of the Coins of Parthia". In: *A Catalogue Of Greek Coins in the British Museum*, vol. 23. London.

Archive of SID